

АКАЗІЯНАЛЬНЫЯ СУФІКСАЛЬНЫЯ НАЗОЎНІКІ Ё БЕЛАРУСКІХ МАСТАЦКІХ ТЭКСТАХ 20–30-Х ГАДОЎ XX СТАГОДДЗЯ

Суфіксальным спосабам утворана значная частка аказіянальных слоў з беларускіх мастацкіх тэкстаў 20–30-х гадоў XX стагоддзя. Што да назоўнікавых лексем, то іх дэрывацыя адбывалася пераважна пры дапамозе суфікса **-асць**, пра што намі гаварылася ў ранейшых публікацыях (1). Спынімся на аказіянальных назоўніках з іншымі суфіксамі. Такія дэрываты былі ўтвораны па наступных словаўтваральных тыпах:

1) аснова назоўніка + суфікс -анк-а (-янк-а) = назоўнік са значэннем дачкі таго, хто названы ўтваральнай асновай: **графянка**: *Дарутай звалася графянка* (М.Машара); *У мамкі – найміткі прыгочнай, – графяницы вернай ўсёй душой, апроч Даруты быў сын родны, які рос з графскаю дачкой. Старэйшы, праўда, за графянку на пару нейкіх год ён быў...* (М.Машара); *Не была сялянкаю, не мужычкай чорнаю, у мурях – графянкаю з безбярэжнай воляю* (М.Машара); *Ён – дзяцюк звычайны, яна ж – не графянка* (М.Машара). Тып аказіянальны. У літаратурнай мове адназоўнікавыя ўтварэнні з такім фармантам маюць значэнне ‘прадмет, які характарызуецца адносінамі да таго, што называецца ўтваральным словам’ (*вольха – альшанка, смала – смаянка* і інш.) або называюць асоб жаночага полу, што ўтвараюцца ад назваў асоб мужчынскага полу: *грэк – грчанка, кітаец – кітаянка* і інш. (2, с.240). Ад назоўнікаў мужчынскага роду са значэннем сацыяльнага паходжання (кароль, цар, князь і інш.) характэрны ўтварэнні з суфіксамі **-еўн-а (-эўн-а)/-оўн-а (-ёўн-а)**: *каралеўна, царэўна, князеўна* і інш. (2, с.246). Адзінае слова тыпу адзначана ў М.Машары 5 разоў;

2) аснова назоўніка + суфікс -арк-а (-ярк-а) = назоўнік са значэннем асобы жаночага полу: **взянярка**: *Там Беларусь – закутая вянярка* (Ю.Лявонны). Тып аказіянальны. Паўторнага ўжывання слова ў мастацкіх тэкстах 20–30-х гадоў намі не зафіксавана;

3) аснова прыметніка + суфікс -ік = назоўнік са значэннем асобы як носьбіта прыметы, названай утваральнай асновай: **ланцюжнік**: *Не было раней ніколі, што вось ты – мужык ланцюжнік – (а учора быў ланцюжнік) пераходзіш на шматполле* (П.Трус); *... няма ў ім [напеве] болей слоў ланцюжнік...* (Я.Пушча); **нехайнік**: *І нашто школа з настаўнікам, – добра быць і нехайнікам* (Я.Купала). Тып моўны, высокапрадуктыўны, асабліва ў гутарковай мове (2, с.222). Адзначаны 2 назоўнікі, прычым адзін з іх двойчы. Утваральны прыметнік да назоўніка **ланцюжнік** сустракаем у Я.Купалы: *Табой [рускім “языком”] сам самадзержац цар пісаў ланцюжны свой закон...*

Гэты ж дэрыват матывуецца таксама лексемамі **ланцуг** і **ланцугі** (у значэнні рускіх *оковы, путы*) і мог быць утвораны ад іх асноў з дапамогай суфікса **-нік**. Падобныя назоўнікі ў літаратурнай мове абазначаюць асоб па іх адносінах да таго, што абазначана ўтваральным словам (2, с.223);

4) **аснова назоўніка + суфікс -к-а** = назоўнік з мадыфікацыйным значэннем ‘асоба жаночага полу’: **партыйка**: *А Беларусь бязбожніцаю стала, цвіце, расце партыйкай маладой...* (З.Бядуля). Тып моўны, выяўляе прадуктыўнасць толькі пры ўтварэнні асоб жаночага полу (2, с.239). З паметай *разм.* слова фіксуецца ў сучасных слоўніках літаратурнай мовы;

5) **аснова прыметніка + суфікс -к-а** = назоўнік са значэннем асобы жаночага полу, якая характарызуецца прыметай, названай утваральнай асновай: **ненаглядка**: *Ненаглядку маю я галубіў падчас* (Я.Купала); *... станем ... жыць, любіць і цяпець, ненаглядка, з табой* (Я.Купала). Тып аказіянальны. Гэтую лексему Я.Купала ўжыў некалькі разоў;

6) **аснова дзеяслова + суфікс -к-а** = назоўнік са значэннем адцягненай працэсуальнай прыметы: **адлюстроўка**: *Ружавела сонца пацалункам рання, і блішчалі далі адлюстроўкай шкла* (М.Лужанін). Слова матывуецца наватворам У.Дубоўкі **адлюстраваць** (**адлюстроўваць**), які стаў лексічнай нормай. Апошнія слоўнікі літаратурнай мовы фіксуюць і запрапанаваны У.Дубоўкам дэрыват **адлюстравак** з тым жа значэннем, што і слова М.Лужаніна **адлюстроўка**, якое не стала узуальным. Тып прадуктыўны ў літаратурнай мове (2, с.239);

7) **аснова назоўніка + суфікс -ств-а** = назоўнік са значэннем уласцівасці або занятку асобы, названай утваральнай асновай: **пяснярства**: *А жыцце кажа мне: нільдзь пяснярства струны...* (А.Гурло). Тып непрадуктыўны ў літаратурнай мове (2, с.258). Паўторнага ўжывання дэрывата намі не адзначана;

8) **аснова назоўніка + суфікс -ј-э/-оўј-э** = назоўнік са значэннем сукупнасці предметаў, названых утваральнай асновай: **вербалоззе**: *Можна, звякне вербалоззе намі зробленай касой...* (А.Дудар); **кучароўе**: *Акуталіся кучароўем застыўшых бяроз, што напускалі васковыя гірлянды ў цішыню* (Я.Скрыган). Тып малапрадуктыўны ў літаратурнай мове (2, с.262) Дэрыват **кучароўе** матывуецца назоўнікам **кучары**. Лексема **вербалоззе** стала узуальнай;

9) **аснова назоўніка + суфікс -іст-а (-ыст-а)** = назоўнік са значэннем асобы: **песнярыста**: *Ты [пясняр-беларус] у сваім вянку цярністым убачыш міртавы вянок, і важна слаўлен, песнярыста, на той свет сойдзеш, як лісток* (Я.Купала). Тып аказіянальны.

Як відаць з прыведзеных прыкладаў, у беларускіх мастацкіх тэкстах 20–30-х гадоў ХХ стагоддзя аказіянальныя суфіксальныя назоўнікі (за выключэннем лексем з суфіксам **-асць**) не вызначаюцца вялікай частотнасцю. Разам з тым, словаўтваральныя тыпы, па якіх былі ўтвораны

гэтыя нешматлікія назоўнікі, не закрытыя, а гэта значыць, што па іх могуць утварацца новыя аказіянальныя лексемы ў сучасных мастацкіх тэкстах. Да таго ж, некаторыя з разгледжаных дэрыватаў (*вербалоззе, партыйка*) сталі набыткам літаратурнай мовы.

1. М.Шабовіч. Аказіянальныя назоўнікі ў мастацкіх тэкстах 20-х гг. XX ст. // Моўныя адзінкі ў кантэксце: Зб. навук. арт. / Мінскі дзярж. пед. ін-т. – Мінск, 1991. – С. 93–102.

2. Беларуская граматыка: У 2-х ч. Ч. 1. Фаналогія. Арфаэпія. Марфалогія. Словаўтварэнне. Націск. / АН БССР, Ін-т мовазнаўства імя Я.Коласа. – Мінск: Навука і тэхніка, 1985. – 431 с.

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ